

Epilog

PÅ DEN RESA GENOM "Sverige" 1930 som låg till grund för reportageboken *Bondenöden* stöter Ludvig Nordström på mängder av jordbrukare som genom egen uppfinningsrikedom, eller med hushållningssällskapets assistans, hade effektiviserat och höjt kvaliteten på sin produktion. Han ser mönsterladugårdar som inte ger bacillen en chans och fascineras av den östgötska galt- och sugg-uppfödaren vars smågrisar skickas till Åstorp i Skåne, där fläsket klassificeras efter späckhalt. Nordströms ciceron från det sörm-ländska hushållningssällskapet hade

ett helt läns bönder i sin hand, som en lärare i en skolklass har sina lärjungar i sin hand. Han och hela raden av hans företrädare hade uppfostrat och format dessa moderna bönder, hade bland dem infört vetenskaplig jordbruksdrift, hade lärt dem nödvändigheten av bokföring, hade anordnat tävlingar, utdelat pris och diplom. Hade kort sagt uppfostrat dem till skickliga producenter.

Rast i plöjningen. Där vi lämnar jordbrukets historia, vid mitten av 1940-talet, har traktorn oftast ännu inte tagit över – fortfarande var arbetshästarna den viktigaste dragkraften. Foto Gunnar Lundh.

I bästa fall behärskades ”Sverges aktuella jordbruk” av en ”ren, oförfalskad producentmentalitet”. Jordbrukaren

såg – och med full rätt – det stora i det verk han utfört och utförde: uppdrivet av Sverges jordbrukskapital.

Men det fanns också ett stort problem för jordbrukaren såg inte

...den andra sidan av frågan, d.v.s. dess [jordbrukskapitalets] förräntning, eller med andra ord problemet med avsättningen av den sålunda enormt ökade produktionens varor...

Lubbes bok blir i själva verket en litania över bristande organisation för marknadsföring och försäljning inom jordbruket. Produktionsframstegen och vetenskapens intåg i lantbruket, såväl som kommersiell oförmåga och naivitet, personifieras i fröodlaren som hoppas att allmän lantbruksvetenskaplig utbildning ska få bönderna att köpa hans utsäde.

Lubbe Nordström är inget självklart sanningsvittne och han finner aldrig grunden till jordbrukets långsiktiga avsättningsproblem: att efterfrågan på dess produkter inte stiger i takt med de ökade inkomsterna i samhället. Ofta raljerar han och uttrycker sig drastiskt, men meningarna ovan, både de om framstegen och de om problemen, fångar ändå essenser i det som skedde med det svenska jordbruket 1870–1945. Jordbruket drevs med allt större intensitet, med större insatser, och det avkastade också mer. Driften mekaniserades med hjälp av industriellt tillverkade maskiner och redskap, åkrarna dränerades med tegelrör, de gödslades bättre än någonsin, de kalkades. Husdjursaveln systematiserades, utfodringen lades på vetenskaplig grund och djuren gav alltmer mjölk och kött.

Många hade del i framstegen. Här fanns administratörerna i lantbruksstyrelse och lantbruksakademi, Experimentalfältets och Centralanstaltens forskare, Svalöfs växtförädlare, hushållningssällskapens vandringsrättare, länsagronomer, maskin- och mejerikon-sulenter. Vi kan peka på lantmannaskolornas pionjärer, på hängivna jordbruksapostlar med Per Jönsson Rösiö i täten och på kooperationens eldsjälur.

Främst stod ändå jordbrukarna själva och i spetsen gick herrgårdarna. De skaffade snabbt tidsenlig maskinutrustning, säden vajade ymnigast på deras åkrar, storjordbrukets kor mjölkade mest, här utvecklades mejeridriften först, här byggdes de beständiga

stenladugårdarna med rymd, ljus och hygieniska mjölkkrum.

Men det mesta som växte odlades ändå på de mindre jordbruken, på böndernas gårdar och på småbruken. Här fanns de flesta korna, av smågårdarnas mjölk kärnades det mesta smöret och deras svin svarade för merparten av fläskexporten. Brukningsstrukturen var, bortsett från en expansion av småbruk i form av norrländska stödjordbruk, nästan märkligt oförändrad, och småbruken och småbönderna snarast ökade sin betydelse vad gäller de marknadsförda mängderna livsmedelsråvaror.

Ett genomgående tema i den här boken har gällt hur den väldiga omvandlingen av jordbruksproduktionen och jordbruksarbetet var avhängig stimulanser utanför näringen. Efterfrågan på jordbruksprodukter steg från hastigt växande skaror icke-jordbrukare i stad och land. När deras inkomster ökade förändrades deras efterfrågan. Tillsammans med förändrade konkurrensförhållanden på världsmarknaden gav detta skeende signaler till jordbrukarna att producera mer animalier. Jordbrukarna skiftade verkligen driftsriktning – även om många försökte rida spärr mot utvecklingen genom spannmålstullarna – och resultatet blev ett blandjordbruk som på gårdsnivå förenade åkerbruk och boskapskötsel i en framgångsrik symbios som ledde till ökad bördighet och avkastning av både spannmål och mjölk.

*Bad i dike, Uppland.
Kropparna vittnar om
många års hårt arbete,
men bilden förmedlar
också en känsla av
glädje och gemenskap
– en paus i vardagens
slit. Fot● John Alinder.*

Detta blandjordbruk formade ett nytt åkerlandskap där kreatursskötseln hela tiden syntes närvara genom betande djur, fodervallar eller höhässjor. Blandjordbruket blev en integrerad del av den arketypiska, allsidiga bondgård som lagt grund till generationers idealbild av jordbruket.

*Tunnbrödsbak i brygg-
huset, Jämtland. Den
närmsta kvinnan har
en borste för mjölet i
handen. Längst till
vänster skymtar muren
med spisen, framför
flickan ligger ett deg-
tråg i trä. Om några år
kanske hon själv stod
och kavlade i brygg-
huset – eller blev hon
en av de kvinnor som
flyttade till staden?
Foto Nils Svensson
1916.*

Dessutom tvingade industrins konkurrens om arbetskraften jordbrukarna att mekanisera driften. Nya försörjningsalternativ gav arbetskraften nytt värde och människorna nya möjligheter. Lantarbetare, unga kvinnor, jordbrukarbarn och till sist, under efterkrigstiden, många jordbrukare själva lämnade näringen. Vägen bort från de stora slätterlagen till den ensamme bonden på traktorn anträdde under perioden 1870–1945.

Utvecklingen var alltså förknippad med jordbruksnäringens tilltagande marknadsberoende både vad gäller produkter och arbetskraft. Det är orättvist att med Lubbe Nordström säga att inget gjordes före mellankrigstiden för att ordna avsättningen. 1880-talets tullstrid som handlade om spannmålsproducenternas avsättning var tvåkammarriksdagens dittills största fråga. Andelsmejerier och inköpsföreningar daterar sig till 1880-talet, smöragenter

sändes till England när smörexporten dit etablerades och smöret prisnoterades och standardiserades genom statligt sanktionerade provningar och runmärkning. Storbordbrukare och mejeriägare tog initiativ till omfattande distributionsnät som monopoliserade storsädernas och malmfältens mjölkförsörjning.

Ändå var det först i samband med det sena 1920-talets lönsamhetspress som avsättningen snarare än omsorgen om produktionsökningen på allvar började intressera politikerna. Först då inledes starkare strävanden att bilda en omfattande facklig jordbrukarorganisation, först då lade Lantbrukssällskapet i dagen planer för samordning av jordbrukskooperationen under sin ledning. Först med 1930-talets kris och regleringspolitik fick kooperationen verkligt genomslag. Krisen ledde politiker och organisationer till insatser som pekade fram mot ett genomreglerat jordbruk där priser och produktion alltmer frikopplades från så väl världsmarknadens som hemmamarknadens efterfrågeimpulser, och där kooperationens centrala organ gavs administrativa uppgifter som nära nog inordnade den i statsapparaten.

En konsekvens av det nymornade intresset för avsättning och lönsamhet blev snart ett tilltagande bekymmer över den mängd av intensivt producerande men mindre lönsamma småbruk som staten tidigare främjat. Det mindre jordbruket kunde hävda sig inom den arbetsintensiva animalieproduktionen, men dess fortbestånd hängde ändå framför allt samman med att slagkraftiga helårsförsörjningsalternativ saknades och de förmådde inte erbjuda en levnadsstandard i nivå med andra arbetargrupper. Slitsamma kombinationer mellan småbruk och lönearbete, särskilt i skogen, blev vanliga.

Snart mognade också insikter om att regleringar och prisstöd ytterligare stimulerade produktionen och gjorde ytterligare regleringar nödvändiga till stigande samhällskostnader. Just de stora framsteg som är periodens främsta kännetecken bar på fröna till de stora problem för modernäringen som perioden lämnade efter sig: en för konsumenterna dyrköpt överproduktion och krav på en för producenterna socialt kostsam strukturomvandling.

För bondefamiljen var livet, arbetet och boendet sammanvävt ännu på mellankrigstiden. Mycket talade för kontinuitet: arbetets självklarhet, jordens värde, slakten, den ärvda och förvaltade gården. Sekelskiftets nationalromantiker besjöng, bemålade, doku- menterade och försvarade den traditionella bondekultur och den bondeklass som de ansåg vara samhällets hotade grundpelare.

Jordbrukarna var dock inte avoga till alla nyheter. De tog livligt till sig teknikens landvinningar. På traktorn körde de in i moderniteten. De läste prisnoteringarna, de specialiserade sin saluproduktion, de organiserade sig. Förädlingen industrialiserades i andelsslakteriet, stadskvarnen och andelsmejeriet. De små produktionsenheterna bestod visserligen, men som kontrakterade mejeri- eller svin- eller sockerbetsproducenter vävdas bönderna under mellankrigstiden alltmer in i en mer eller mindre sammanhållen storskalig, industriell organisation.

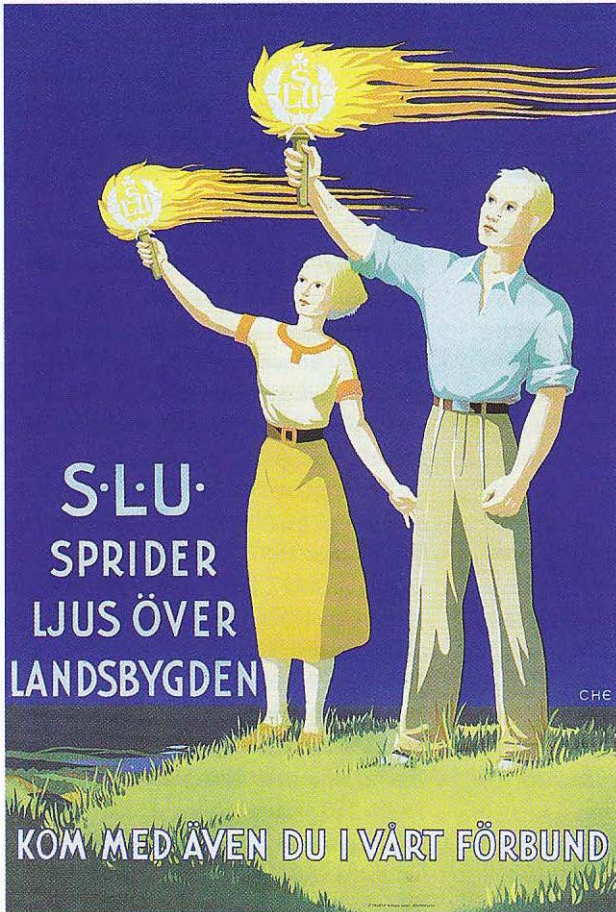
Kooperationens och intresseföreningarnas företrädare hävdade i regel att bönderna, liksom de andra grupperna i samhället, skulle gå samman för att ta tillvara sina intressen, endera sneglade man på industriförbund och industrikarteller, endera på arbetarnas fackföreningar. Den affärsmedvetne ”föreningsbonde” Lantbruks-sällskapet *önskade* sig var minst av allt någon traditionell bonde som sekelskiftets målare, författare, civilisationskritiker eller konservativa utredare romantiserat om.

Mellankrigstidens *verkliga* bönder förenade modernitet med tradition, kosmopolitism med självhushåll och självtillräcklighet: smöret från deras mjölk hamnade på engelsmannens bord, kornas oljefoder hade vuxit i tropikerna, svinens majs i Amerika, men de bar kläder av egen ull, torkade sig på handdukar av eget linne, åt bröd av hemväxt säd och hyste ofta en påtaglig skepsis mot stadsliv och industri. Runt denna sammansatta bondekultur uppfördes nya försvarsmurar. Det RLF som alltifrån 1929 kämpade för rättvis lön för böndernas möda försvarade också programmatiskt landsbygdens kulturella särart och denna kulturs kontinuitet. Rörelsen var inte enhetlig, för somliga var bönderna och landsbygden det kända, i värsta fall det förorättade och utnyttjade, staden och industrin det främmande, ibland rentav motståndaren som landsbygdens folk måste kämpa mot med de medel som stod till buds.

Krisuppgörelsen 1933 talade ett annat språk och dämpade på ett betydelsefullt sätt tendenserna till kamp mot det övriga samhället. Kompromissen öppnade vägar till varaktigt politiskt inflytande i ett samhälle där jordbrukarna blev allt färre.

I efterdyningarna av kohandelns politiska succé och i kölvattnet på bondeförbundets, Kooperationens och den lantbrukarfackliga rörelsens framgångar spirade så en landsbygdens kulturella storhetstid som också svarade mot de produktiva framstegen. Föreningslivet blomstrade, fyllt av sociala aktiviteter. Landsbyg-

den sjöd av liv och visade upp vad den hade. Delvis var det fråga om en fortsatt mobilisering mot yttre hot, nu i namn av en hastigt tilltagande avfolkning. Ännu fanns folk kvar, folk att *hålla* kvar. Efter kriget väntade den stora strukturomvandlingen.

Landsbygdens folk på marsch mot framtiden. SLU-affischen från 1935 andas optimism och en tro på för- eningslivets möjlighe- ter.